

УДК 340.130

Самойленко О. О.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу
історико-правових досліджень Інституту
держави і права ім. В. М. Корецького
Національної академії наук України

З ІСТОРІЇ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНСЬКОЇ В'ЯЗНИЦІ

Досліджуються маловідомі сторінки історії створення та функціонування Київської губернської в'язниці – Лук'янівки, у другій половині XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: Головне тюремне управління; Лук'янівська в'язниця; Тюремна реформа; тюремна лікарня; арештантська праця.

Исследуются малоизвестные страницы истории создания и функционирования Киевской губернской тюрьмы – Лукьяновки, во второй половине XIX – начале XX в.

Ключевые слова: Главное тюремное управление; Лукьяновская тюрьма; Тюремная реформа; тюремная больница; арестантский труд.

Постановка проблеми. Друга половина XIX ст. є важливим етапом у становленні, організації та розвитку пенітенціарної системи Росії. Проведення буржуазних реформ, модернізація всього суспільства призвела і до реформування в'язниць – у 1879 році проведено тюремну реформу, яка практично збіглася з проведенням контрреформ. Була створена єдина загальнодержавна тюремна система, розроблена законодавча база пенітенціарної системи. Змінювалися основні засоби поводження з ув'язненими, а також цілі та завдання тюремної системи. Заснований провідний орган централізованого управління тюремним відомством країни – Головне тюремне управління (ГТУ), що як самостійна структурна одиниця увійшло до складу МВС.

Міністр внутрішніх справ був прямим начальником тюремної варти та місцевої тюремної адміністрації, а місця ув'язнення перебували у віданні начальника Головного тюремного управління, а також губернаторів або начальників областей. Поступово пом'якшувався режим ув'язнення: було скасовано обов'язкове таврування каторжників, заборонили покарання жінок-ув'язнених різками, стали утримувати окремо політичних і кримінальних в'язнів. Але, попри всі демократичні зміни, пережитки станового підходу до арештантів усе ж збереглися.

Тож спробуємо дослідити історію створення та функціонування Київської губернської в'язниці – Лук'янівки, також з'ясувати, у яких

умовах утримувалися ув'язнені наприкінці XIX – у першій чверті XX ст.

Аналіз останніх досліджень. Історія та розвиток пенітенціарної системи в Україні вивчені не повною мірою. Це пов'язано, насамперед, із закритістю та специфічністю теми, а також із недостатністю фактичного матеріалу в архівах. Об'єктивне дослідження різних аспектів розвитку в'язничної системи дореволюційного періоду стало предметом наукового пошуку сучасних українських учених і публіцистів. Так, питання правового регулювання тюремної реформи знайшли відображення в дисертаціях О. П. Неалова [1], В. В. Россіхіна [2], питання пенітенціарної теорії та практики досліджені О. М. Григор'євим [3].

Цій тематиці присвячено ряд монографій. У роботі О. Н. Ярмиша «Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX ст.» окрема глава присвячена місцям ув'язнення цивільного відомства та військово-тюремній системі [4, с. 231–249]. Цікавою і корисною є колективна монографія І. Іванькова, А. Чайковського «Історико-правовий аналіз діяльності органів і установ виконання покарань на території України (кінець 19 – середина 20 сторіччя)» [5]. Автори досліджують пенітенціарну систему в історико-правовому аспекті з регіональним акцентом. Не можна залишити поза увагою і хрестоматію з історії пенітенціарної системи України у двох частинах, упорядниками якої є Г. О. Радов, І. І. Резнік [6]. Але праць, присвячених саме Київській губернській в'язниці, майже немає, за винятком статей в енциклопедіях.

Постановка завдання. На основі архівних і опублікованих дже-

рел показати історію створення та реформування Київської губернської в'язниці. З'ясувати й визначити специфічні особливості та нововведення губернської в'язниці. Показати умови утримання арештантів, реалізацію основних заходів тюремної реформи, основні події, спрямовані на виправлення злочинців, головні з яких – трудове і духовно-моральне виховання, а також елементи навчання ув'язнених. З'ясувати чисельність і склад в'язнів у Київській губернській в'язниці.

Виклад основного матеріалу. У 1858 році імператор Олександр II затвердив ухвалу Державної ради щодо спорудження в Києві губернської в'язниці 1-го розряду [7]. В'язниця була збудована в місцевості Лук'янівка за проектом архітектора Михайла Іконникова на Старожитомирському шосе (пізніше, у 1908 році його перейменовано на Дегтярьовську вулицю за іменем купця М. П. Дегтярьова). Побудова в'язниці фінансувалася із залишку земського збору, її кошторисна вартість становила 179 951 руб. 42 коп. сріблом.

Заплановано було збудувати триповерховий з підвалом тюремний замок за три роки, але сталася затримка, і будівельні роботи було завершено в жовтні 1863 року. Під час будівництва в'язниці Комітет опікування про тюрми звернувся до Миської думи про виділення ділянки землі під городи (для їжі арештантів). Спочатку за в'язницею було закріплено 7 гектарів землі, а пізніше збільшено до 12 гектарів.

Після закінчення будівельних робіт в'язницю оглянула і схвалила спеціально призначена приймальна комісія. Київська губернська в'язниця визнавалася однією з кращих у Росій-

ській імперії. Але це було недовго. Якщо протягом 1865 року у в'язниці перебувало загалом 4339 арештантів, то у 1875 році – вже 10 598. В'язниця майже завжди була переповнена. Наприклад, рух ув'язнених за 1871 рік: 14 лютого – 637 арештантів, 28 лютого – 848, 7 березня – 1012, 9 травня – 748, 29 серпня – 536 [8, с. 223]. У 1874 році Київська губерньська в'язниця, що була розрахована на 550 арештантів, перестала відповідати своєму призначенню внаслідок тісноти приміщень, хвороб, постійного збільшення кількості ув'язнених, що доходило останнім часом до 1200 чоловік. У квітні 1880 року у в'язниці перебував 781 арештант, а у 1881 році (середня статистика) – 800 арештантів [9, с. 161, 216].

У другій половині XIX ст., поряд з іншими буржуазно-демократичними реформами, у 1879 році була проведена і Тюремна реформа. Річ у тім, що до цього в Росії було відсутнє централізоване управління місцями ув'язнення. Унаслідок реформи створено єдину загальнодержавну тюремну систему. У складі Міністерства внутрішніх справ утворено Головне тюремне управління (ГТУ). Воно було покликане стати вищою контролюючою і розпорядчою інстанцією, що здійснює безпосереднє керівництво підпорядкованими їй місцевими органами тюремного відомства. Відбулася централізація тюремної системи Російської імперії.

Уводився новий інститут, який не мав аналогів у зарубіжній тюремній практиці – тюремна інспекція. Вона здійснювала ревізії тюремних установ, керівництво їх діяльністю, а також розробляла законодавчі пропозиції. Протягом 5 років створено 24 губерньські тюремні ін-

спекції – в Україні в Катеринославській, Київській, Полтавській, Харківській, Херсонській і Чернігівській губерніях [4, с. 233].

До цього вплив на тюремну систему мала організація, що була поза системою державних органів – Товариство піклувальне про тюрми, створене ще в 1819 році. У 1855 році товариство приєднано до Міністерства внутрішніх справ. Пенітенціарні установи дореволюційної Росії з 1802 по 1895 роки підпорядковувалися МВС, а в період 1895–1917 років – Міністерству юстиції.

Для досягнення мети морального виправлення заарештованих при Київській губерньській в'язниці у 1863 році була збудована і освячена тюремна церква св. Іова з іконостасом, виконаним за проектом М. Іконникова, через рік відкрито єврейську молитовню. При церкві були штатні священики. Обов'язки тюремних священиків докладно регламентувалися Циркуляром № 91 від 1871 року (параграфи 42–57). У ньому вказувалося, що священик тюремної церкви, перебуваючи у віданні духовного начальства на загальних підставах, водночас у виконанні всіх своїх обов'язків у в'язницях перебував у безпосередньому підпорядкуванні начальника [10, с. 16].

На церкву покладалися функції організації бібліотечної справи і навчання ув'язнених. У в'язниці арештантів виводили в недільні та святкові дні на богослужіння в місцеву тюремну церкву. Православні арештанти в камерах були відокремлені від арештантів різних сект. При в'язниці була організована бібліотека, де знаходилися книги і брошури релігійно-морального змісту. Було передплачено журнали «Воскресін-

ня», «Паломник». У 1908 році ГТУ навіть видало Циркуляр з викладенням «загальних вказівок про тюремні бібліотеки і арештантські читання» [11, арк. 318].

Також у Київській губернській в'язниці була влаштована школа, у якій заняття із заарештованими проводив священник і диякон. У 1891 році в школі було 27 малолітніх дітей арештантів і 6 дорослих. Псаломщик тюремної церкви їм викладав Закон Божий, російську мову, арифметику і чистописання. Він навіть створив з них хор, і вони співали при церкві на богослужіннях [12, арк. 41 (зв.)]. У 1892 році у в'язничній школі за рік навчалось 34 малолітніх дітей арештантів і 3 дорослих [13, арк. 38-38 (зв.)].

Однією з головних проблем тюремного побуту було надмірне переповнення в'язниць. Якщо загалом у країні перевищення кількості ув'язнених у тюрмах відносно кількості місць у них на 1 січня 1882 року становило 24 %, то в Україні ситуація була ще складнішою. Так, ще в 1879 році Київський генерал-губернатор у річному звіті про стан губернії так описував стан тюремних приміщень, наявних на території Київської губернії: «З 12 тюремних замків, тільки три – Київський, Уманський, Сквирський влаштовані задовільно. В інших тюремних замках число заарештованих, що містяться в них, майже вдвічі перевищує число місць, на які вони поміщені. При таких умовах мета тюремного ув'язнення, що складається у виправленні злочинців, виявляється вельми важко досяжною» [14, с. 46]. Тіснота в тюрмах через їх переповнення перешкоджала правильному розподілу ув'язнених за родом зло-

чинів і ускладнювала нагляд за ними.

Зрозуміло, що для охорони такої кількості арештантів була необхідна величезна кількість тюремників. Керівництво Київської губернської в'язниці постійно листувалося з МВС щодо збільшення штату наглядачів і підвищення їм платні. Так, у вересні 1878 року керівництво в'язниці пояснювало, що кількості наглядачів вельми недостатньо і що вони, залишаючись довгий час на чергуванні, стомлюються. А це, у свою чергу, призводить до правопорушень. Керівництво доводило необхідність збільшення числа часових наглядачів принаймні по одному на кожному посту, а також одну наглядачку на жіночому коридорі. Усього: додати 6 часових наглядачів і одну наглядачку з платнею 20 руб. на місяць [9, арк. 9-9 (зв.)].

У 1882 році для посилення внутрішнього нагляду в 51 губернському тюремному замку (у тому числі в Києві) було призначено 107 старших та 892 молодших наглядачі з грошовим утриманням по 240 руб. і 180 руб. у рік відповідно [15, арк. 8]. Престиж служби у в'язниці був доволі низьким, це було пов'язано, насамперед, з низьким матеріальним забезпеченням. Щомісячна зарплатня в 15 і 20 руб. не приваблювала гідних охочих знайти роботу, тому спостерігалася плінність кадрів, службові, посадові злочини тощо.

Неблагонадійність певної частини сторожі призводила до втеч і порушення порядку. Так, у Київській в'язниці в лютому 1882 року стався такий випадок. В одній з камер в'язниці між арештантами відбулася бійка. Доглядач, увійшовши в камеру, застав одного з арештантів із

пробитою головою, причому він та інші арештанти в камері були п'яними. Дізнання показало, що в той же день вартовий солдат проніс на замовлення одного з арештантів $\frac{1}{4}$ відра горілки, яку зафарбував молоком для відволікання підозри. Арештант продавав горілку іншим ув'язненим. При цьому виявлено, що порушення тюремного порядку і нагляду – торгівля горілкою та вином у в'язниці, відбувалося постійно. Тому 8 березня 1882 року київським губернатором розіслано роз'яснення всім начальникам в'язниць щодо відповідальності, якій вони за законом можуть піддаватися за недбале ставлення до своїх обов'язків [15, арк. 2]. Але зловживання продовжувалися. Так, у серпні 1900 року київський губернський тюремний інспектор був змушений видати спеціальний циркуляр, у якому йшлося про заборону тюремній адміністрації використання праці ув'язнених як домашньої прислуги [16, арк. 95].

Задля посилення нагляду в губернських тюремних замках залучалися військові та поліцейські чини. У 1879 році, на виконання наказу ГТУ, Київський військовий округ щодня відряджав у Київську губернську в'язницю офіцерський караул, що складався з 16 постів – 51 нижній чин, конвой – 31. Крім того, на ніч збираються черговими одна піхотна рота – 100 осіб, кінних козаків – 50. Порівняно з 1877 роком – до Київської в'язниці відправлявся щодня офіцерський караул з 6 постів – 23 нижніх чинів і конвой – 32, разом – 55 [9, арк. 63–63 (зв.)].

Як бачимо, кількість охорони після тюремної реформи зростає більш ніж у п'ятеро. Крім того, 15 лютого 1883 року київський губернатор

у листуванні з Міністром внутрішніх справ, описуючи незадовільний склад тюремних наглядачів, просив призначити від одного до трьох жандармських унтер-офіцерів з місцевого жандармського управління для нагляду за ув'язненими і за тюремними наглядачами політичного відділення [9, арк. 396]. Про матеріально-технічне забезпечення тюремних наглядачів в'язниці можна судити з такого випадку. Під час втечі з в'язниці арештантів чини тюремного нагляду намагалися стріляти у втікачів, але безрезультатно – револьвери сім разів дали осічку. Не зрозуміло, чи це було підлаштовано, чи зброя, що знаходилася в тюремних наглядачів, справді була несправною. Але керівництво в'язниці, щоб уникнути таких випадків надалі, просило перевірити наявну в цих чинів зброю, а також вимагало обережного утримання та чистоти револьверів і рекомендувало періодично пробувати придатність патронів до них [17, арк. 46].

У 1879 році розглянуто питання щодо будівництва в Києві нового тюремного замку або пристосування будівель графа Браницького під приміщення для політичних в'язнів. [9, арк. 45]. Для вирішення цього питання до Києва був відряджений директор департаменту виконавчої поліції, таємний радник Косаговський. У своєму звіті Міністру внутрішніх справ він дійшов висновку, що політичні в'язні, які перебували в Київській губернській в'язниці, повинні і можуть бути ізольовані від інших. Для досягнення цієї мети він радив придбати і пристосувати будівлю графа Браницького, у якій можна розмістити ще 250 чоловік. Для переселення арештантів необхідно

побудувати тимчасові дерев'яні приміщення на території садиби тюремного замку. Також надавався кошторис для вирішення цих питань – 181 371 руб. А саме: на придбання будівлі – 80 000 руб, на пристосування цих будівель під в'язницю – 70 785 руб. 38 коп, на облаштування в них водопостачання – 1758 руб.; на будову дерев'яних будівель на території двору тюремного замку 28 262 руб. 69 коп. На влаштування в них водопостачання – 565 руб [9, арк. 46].

У серпні 1879 року губернський архітектор спроектував за підписом губернського інженера Проскурова дерев'яні будови і подав до розгляду в ГТУ. Уже 10 вересня Державна рада прийняла рішення про виділення 28 827 руб. на влаштування дерев'яних приміщень для 250 політичних арештантів при Київській губернській в'язниці. У зв'язку з напливом політв'язнів він радив додатково найняти трьох наглядців з платнею по 20 руб. кожному на місяць [9, арк. 48].

Згодом дедалі зростала потреба в будівництві нових тюремних будівель і реконструкції старих. ГТУ в 1882 році навіть видало спеціальну інструкцію з вимогами до складання проектів на будівництво, перебудову і розширення тюремних установ [15, арк. 20]. Але плани з модернізації тюремних будівель постійно нашкоджувалися на брак коштів.

Восени 1880 року в Київській губернській в'язниці спалахнула тифозна епідемія. У зв'язку з цим пересування арештантів з південних губерній до Сибіру і північних губерній було тимчасово змінено. Замість слідування до Києва, а звідти – на Курськ, арештанти прямували через Балту на Харків [9, арк. 255].

Епідемія вибухнула з такою силою, що відряджений на місце інспектор ГТУ Доброславін заявив про нагальну необхідність виведення з в'язниці лікарні з улаштуванням для неї тимчасових бараків [9, арк. 319]. Планувалося побудувати два дерев'яних бараки. В одному організувати 23 ліжка для чоловіків і 10 – для жінок, в іншому – на 30 чоловіків, кухню, дезінфектор і комору [9, арк. 237]. Будівельний комітет разом з архітектором М. Іконниковим прорахували суму на проведення будівельних робіт – 59 350 руб. 51 коп. Було прийнято рішення витратити суму, виділену в 1879 році на будівництво тимчасових бараків для політичних в'язнів, оскільки це рішення ще не було виконано. Київський губернатор і генерал-губернатор клопотали про відпуск відсутньої суми. Будівництво розпочали негайно, але рішення про виділення відсутньої суми з ГТУ було прийнято лише 30 червня 1882 року за № 6956. У відання київського губернатора була переведена сума 30 523 руб. [9, арк. 355]. Як бачимо, проблеми з фінансуванням були актуальні завжди. І навіть, незважаючи на критичну ситуацію, пенітенціарна система фінансувалася за залишковим принципом.

9 квітня 1881 року за № 596 Київський губернський комітет подав у МВС і ГТУ проект реорганізації Київської губернської в'язниці. У ньому пропонувалося вивести лікарню, здорових жінок і малолітніх з будівлі в окремі приміщення. Таким чином, на трьох поверхах основної будівлі в'язниці мали зробити 49 загальних камер для ув'язнених різних категорій, що містять близько 600 кубічних сажнів повітря з подальшим поділом – 32 камери по 10 куб. сажнів, 12 ка-

мер по 15 куб. сажнів і 5 камер по 20 куб. сажнів кожна. Також зазначалося, що в правому крилі будівлі знаходяться 26 одиночних камер для політичних ув'язнених злочинців, а в лівому – 9 одиночних камер, 2 двомісних і спеціальне приміщення для аптеки, тому якщо здійснити запропонований проект, не буде потреби в добудовах до споруди в'язниці. Тоді б ліве крило перетворили подібно до правого (за умови вирішення питання з туалетами), і в двох крилах будівлі було би 52 одиночні камери.

Відразу був представлений кошторис на вказані перетворення – заміна штукатурки, підлоги, нар і дверей, ремонт вентиляції тощо. Необхідна сума для капітального перетворення – 45 098 руб. 5 коп. [9, арк. 216–218 (зв.)]. У березні 1883 року за № 226 був представлений проект з планом спорудження при Київській губернській в'язниці спеціальної кам'яної будівлі для жінок і малолітніх злочинців. І знову розпочалося листування з ГТУ з приводу виділення грошей на цей проект [9, арк. 399].

До нас дійшли деякі річні звіти київського губернатора. З річного звіту за 1887 рік зрозуміло, що при Київській губернській в'язниці вже діяла власна повноцінна лікарня [18, арк. 21 (зв.)–23]. Тюремні лікарні на той момент у Київській губернії були в Київській, Уманській, Сквирській тюрмах. Решта ж лікувалися при місцевих міських лікарнях і госпіталі, що викликало занепокоєння керівництва МВС, оскільки з них дуже легко здійснювалися втечі.

Із цього приводу цікавим є Таємний циркуляр Департаменту Поліції від 29 вересня 1907 року за № 114153 на ім'я губернаторів і градоначальників, підписаний власно-

ручно П. А. Столипіним [19, арк. 28]. У ньому йдеться про загальний безлад у в'язницях, що призводить до постійних втеч ув'язнених, які здійснюються з вражаючою легкістю, а із земських і міських лікарень – майже безперешкодно. Усе це викликає необхідність ужити найрішучіших заходів до припинення цього. Указується, що вищим місцевим адміністраціям слід не перекладати всіх турбот з управління місцями ув'язнення на тюремну інспекцію, а вживати своєю владою всіх заходів для попередження втеч арештантів і виникнення серед них заворушень шляхом установлення нагляду за діяльністю осіб тюремної інспекції та варти, належної дисципліни і належного режиму як серед самих службовців, так і ввірених їх нагляду арештантів і установ, забезпечення достатньою і надійною охороною всіх приміщень, у яких поміщені в'язні.

У звіті Київського губернатора за 1891 рік відзначено, що загалом матеріальний стан Київської в'язниці, завдяки розвитку проведених тут робіт, знаходиться в задовільному стані. Так, від обробки і обсіменіння тюремного городу та саду отримано чистого прибутку 890 руб. У поточному році у Київській в'язниці був зроблений ремонт на суму 935 руб. За затвердженням МВС табелем на 1891 рік на продовольство одного здорового арештанта покладено по 6 коп. на добу. У звітному році надлишків і дефіциту в одязі та взутті для арештантів усіх категорій не було [12, арк. 44–45 (зв.)].

У 1892 році в Києві та губернії спалахнула епідемія холери. Було прийнято рішення про припинення виведення ув'язнених на зовнішні роботи. Незважаючи на всі вжиті за-

ходи боротьби з холерою, у Київській в'язниці захворіло 14, померло 6 і видужало 8 осіб. До лікарні Київської в'язниці, крім арештантів, що утримувалися в ній, улаштувалися і з інших місць позбавлення волі. Так, за 1892 рік у ній додатково обслуговувалися 162 чоловіки та 24 жінки. В інших в'язницях губернії хворі влаштувалися в місцеві міські лікарні. Утримання в київській тюремній лікарні обходилося 42,16 коп. на добу. Для порівняння: в Уманській – 28,6 коп., Сквирській – 37,6 коп. [13, арк. 37–42]. У поточному році, з дозволу ГТУ, за поданням Тюремної інспекції споруджено другий кам'яний лікарняний барак на 31 особу на вцілілому від пожежі (у 1886 році) фундаменті. Споруду за кошторисом обчислено на 17 618 руб. 32 коп. [13, арк. 37]. У квітні 1883 року додатково асигновано 13 630 руб. 40 коп. на ремонт Київської в'язниці, на малярські роботи побудованих лікарняних бараків і на огорожу до них [9, арк. 404].

Неодмінним елементом реформи тюремної системи стала праця арештантів. Так, Київський, Подільський та Волинський генерал-губернатор Ф. Ф. Трепов зазначав: правильні та постійні роботи для арештантів украй необхідні не тільки для збільшення їх власних і тюремних коштів, а й переважно для морального їх виправлення і зміцнення їх здоров'я. Він пропонував використовувати арештантську працю для дорожніх робіт, які, на думку ГТУ, найбільше відповідають умовам застосування арештантської праці [17, арк. 40, 46]. Спочатку ці роботи зводилися виключно до зовнішніх робіт. Арештанти Київської губернської в'язниці використовувалися для носіння води, очищення міських

площ і вулиць, на польових та городніх роботах, для вивантаження дров і різного роду товарів на пристанях р. Дніпро та ж\д станціях [18, арк. 22]. Подекуди траплялися випадки втеч із зовнішніх робіт, але втікачів, як правило, швидко знаходили [13, арк. 38, 12, 41 (зв.)].

Визнаючи необхідність праці в тюрмах, ГТУ всіляко намагалось організувати виробництво всередині в'язниць. Так, при Київській в'язниці були організовані ткацька, столярна, шевська і кравецька майстерні. У ткацькій майстерні було 75 ткацьких верстатів [12, арк. 41 (зв.)]. Крім шиття і лагодження одягу, білизни та взуття для власної потреби, у майстернях арештанти займалися столярним, бондарським, палітурним, прядильним ремеслами, а також виробленням кошиків і цигаркових гільз. У в'язниці шили білизну та одяг для лікарень київської та уманської в'язниць та для місцевих арештантів [13, арк. 37–42].

Важливе значення мав закон «Про заняття в'язнів роботами і розподіл одержуваних від цього доходів» від 6 січня 1886 року [20]. Законом уведено обов'язкову працю ув'язнених, не працювали тільки хворі арештанти. Запроваджена законом плата за арештантську працю викликала в ув'язнених попит на роботу, незважаючи на всю мізерність плати. За свою працю арештанти отримували, за вирахуванням вартості матеріалів, від однієї десятої до чотирьох десятих доходів. Решта грошей розподіляли в державне казначейство і на користь в'язниці [21, с. 127]. Так, у річному звіті Київського губернатора за 1887 рік доповідалося, що Київська губернська в'язниця у звітному році отримала

заробітки з майстерень і зовнішніх робіт 12 095 руб, і це значно перевищило заробітки попередніх років. Зазначалося, що цьому сприяло застосування нового закону від 6 січня 1886 року, за яким, хоча і введена примусова арештантська праця, але, тим не менш, отримуючи в силу цього закону частину заробітку, ув'язнені виконують роботи більш охоче, ніж це було до введення обов'язкової праці [18, арк. 2 (зв.)–23]. Цікавим фактом є те, що результати праці в'язнів були представлені на Всеросійській промисловій виставці в 1913 році в Києві, де працював окремий павільйон тюремного відомства.

У 1898 році неподалік від в'язниці на добровільні пожертви відкрито притулок для арештантських дітей. Притулок засновано з ініціативи дружини колишнього Київського губернатора, пізніше Київського, Подільського, Волинського генерал-губернатора Єлизавети Сергіївни Трепової [22, арк. 2]. 13 лютого 1899 року затверджено Статут притулку [22, арк. 5]. У цьому ж році притулок придбав власну будівлю. Кошти для нього зібрали члени Дамського відділення Київського тюремного комітету. Але через відсутність постійного фінансування притулок було тимчасово закрито.

Нами в архіві знайдено справу про відновлення роботи притулку для дітей ув'язнених при Київській губернській в'язниці. 14 жовтня 1909 року за № 13222 Київським губернатором Ф. Треповим прийнято рішення про відновлення діяльності притулку. Губернатор клопотав перед тюремною інспекцією про розширення тлумачення п. 13 Статуту притулку з тим, щоб до нього були поміщені діти, що знаходяться при

ув'язнених матерях, віком від 4 до 14 років замість визначеного віку 6–14 років [22, арк. 4].

Київський губернський тюремний інспектор дав розпорядження про інформування щомісяця щодо дітей, які знаходяться у в'язниці у віці 4–14 років, на предмет розміщення таких у разі згоди матерів у притулок при Київській губернській в'язниці. Згідно зі Статутом притулок здійснював нагляд за дітьми. Навчання дітей грамоті і ведення господарства в притулку довірялося наглядачці. Діти навчалися Закону Божому, російському читанню та письму, арифметиці та іншим предметам у межах їх віку. Діти привчалися до праці – чистили власний одяг та взуття, прибирали приміщення і ліжка, двір, сад, город. Вихованці залишали притулок зі звільненням їх батьків або при досягненні 14 років. У разі смерті батьків після досягнення 14 років підопічних притулку віддавали родичам, розподіляли на навчання в ремісничий заклад або до когось у служіння [22, арк. 4–8].

До політичних в'язнів у губернській в'язниці було особливе ставлення. По-перше, їх тримали окремо. По-друге, через їх велику кількість для них були запроваджені деякі демократичні порядки. Це давало можливість готувати і організувати втечі. Так, 27 травня 1878 року організовано втечу трьох важливих політичних арештантів – Дейча, Боханівського, Стефанович за допомогою спільника-ключника Тихонова, який зник разом з втікачами [9, арк. 10].

Політв'язні могли відвідувати один одного в камерах, влаштовувати дискусії на наукові та політичні теми, під чесне слово, що в обумов-

лений час повернуться до в'язниці, залишати тюрму. Після втечі в серпні 1902 року 11 політв'язнів, серед яких були відомі діячі соціал-демократичного руху Микола Бауман, Максим Литвинов, Осип П'ятницький, для всіх без винятку був установлений суворий тюремний режим [23].

Міністром внутрішніх справ у 1904 році затверджено Правила про порядок утримання у в'язницях цивільного відомства політичних арештантів. Метою цих правил було поставити політичних ув'язнених в умови, однакові з умовами утримання кримінальних арештантів. Хоча політичні в'язні мали деякі преференції – вони могли харчуватися за власний кошт, займатися розумовою і політичною працею. Проте після революційних подій 1905–1907 років ставлення до політичних в'язнів стало ще гірше і жорстокіше. Відповідною була і реакція ув'язнених. Так, нами в архіві знайдено повідомлення начальника київського охоронного відділення від 23 січня 1908 року про підготовку замаху арештантів на начальника київської в'язниці Г. Смирнова [24, арк. 15]. Незважаючи на вжиті заходи щодо запобігання втечам з в'язниць, вони продовжувалися, і навіть з насильницькими діями проти варти з використанням вибухівки, зброї тощо. Цікавим є повідомлення від 9 червня 1908 року судового слідчого 9-ї ділянки Києва про виявлення вибухових речовин у камері № 5 Київської губернської в'язниці, а також повідомлення київському губернатору від 28 вересня 1908 року про зберігання заарештованими в тюрмі двох бомб, бікфордівих шнурів і двох пістолетів [25, арк. 39, 97].

Слід зазначити, що губернська в'язниця, крім утримання підслідних

та строкових ув'язнених, використовувалася і для пересилки. Через Київську губернську в'язницю постійно проходила на заслання значна кількість сімейних арештантів. Становище прибулих етапом регламентувалося Положенням про поліцейський нагляд 1882 р. та Статутом про засланців 1890 р.

На початку ХХ ст. на території в'язниці було десять кам'яних будівель різного призначення, зокрема 4-поверховий головний корпус, де утримували 904 арештантів. У 1908 році затверджено проект та виділено кошти на спорудження лазні, пральні, цейхгаузу, свинарні та інших господарських приміщень. У 1909 році затвердили кошторис на спорудження жіночої в'язниці. За проектом архітектора В. Безсмертного у 1914 році реконструйовано та розширено церкву Св. Іова.

Після Лютневої революції 1917 року в'язниці спорожніли: Тимчасовий уряд одним зі своїх перших актів оголосив широку амністію, але непоодинокими були випадки, коли натовп звільняв і тих, хто не підпав під амністію [26, с. 45]. Центральна Рада за час свого існування не встигла внести серйозних змін у тюремні справи Тимчасового уряду. Прийшовши до влади, гетьман П. Скоропадський хотів реформувати поряд з армією, поліцією, бюрократією і тюремний апарат. Так, ним 14 червня 1918 року затверджена постанова про асигнування в розпорядження начальника головного тюремного відомства 35 777 карб. на вироблення планів будинків місць замкнення. А також постанова про асигнування 108 678 карб. 68 коп. на ремонт будинку Київської губернської в'язниці [27, арк. 1–1 (зв.)].

Усього станом на червень 1918 року на Київщині було 2832 загальних і 106 самотніх ув'язнених. Усього місць для замкнення у в'язницях України перебувало 23 855 осіб [27, арк. 3]. Тюремний режим в українських в'язницях майже не відрізнявся від царського. Його основи регулювалися ще царським законодавством кінця XIX – початку XX століття. Крім того, більшість тюремного персоналу становили колишні царські службовці, які у своїй повсякденній виховній роботі використовували старі форми і методи [28, с. 371].

В архівних матеріалах зберігаються дані про санітарно-медичний стан в'язниць Київської губернії за 1919 рік [29, арк. 13]. В описі всіх 14 в'язниць Київської губернії особливу увагу звернуто на Київську губернську в'язницю. По-перше, вона була найбільшою, по-друге, вона була найбільш «цивілізована», якщо так можна назвати, на відміну від інших повітових в'язниць. У відомості на семи аркушах подається докладний опис тюремних будівель, приміщень, аптеки, лікарні, штатний розклад медичного персоналу: старший лікар, два молодших лікаря, зубний лікар (у тюрмі навіть був свій стоматологічний кабінет – О. С.), п'ять фельдшерів, один провізор. Описується, що фельдшери робили обхід по в'язниці 3 рази в день. Про таке медичне обслуговування в повітових в'язницях могли тільки мріяти. Також був звіт про кількість речей на кожного ув'язненого, повідомлялося про наявність дезінфекторів, ванних кімнат, стан вентиляції. У в'язниці три рази в місяць була баня і зміна білизни. Водопостачання – водопровід і каналізація. Власна пральня бу-

ла також лише в Київській губернській в'язниці [14, с. 48].

Витрати на утримання тюремного відомства постійно зростали. Так, у 1879 році вони обчислювалися в сумі близько 9 млн рублів, у 1906 – майже 18 млн, у 1907 – 20, 5 млн, у 1911 – 31, 5 млн, у 1912 році перевищили 34 млн рублів [21, с. 123].

Висновки. Отже, під час проведення тюремної реформи відбулася централізація пенітенціарних установ. Було створено Головне тюремне управління в структурі МВС. Унікальною контролюючою інстанцією була тюремна інспекція. Було розроблено законодавчу базу, що регламентувала діяльність тюремних установ. Реформування пенітенціарної системи на прикладі Київської губернської в'язниці наприкінці XIX – початку XX століття відбувалося, порівняно з іншими в'язницями, успішно. Вона справедливо вважалася однією з кращих в імперії.

В'язниця постійно добудовувалася і модернізувалася У Київській губернській в'язниці були дезінфектори, ванні кімнати, сучасна вентиляція, баня і регулярна зміна білизни, водопровід і каналізація, а також власна пральня. У ній діяла чудова лікарня, аптека і навіть стоматологічний кабінет. Поступово складалася певна система моральної та просвітницької роботи, налагоджувалася арештантська праця.

При Київській губернській в'язниці діяв притулок для арештантських дітей. І хоча пенітенціарна система фінансувалася за залишковим принципом, і це призводило до незадовільних умов утримання арештантів та неефективного управління, на губернську в'язницю, хоча із запізненням, але знаходилися необ-

хідні кошти. Не останню роль у цьому відігравав Комітет піклувальний про тюрми, який у багатьох випадках сам забезпечував джерела фінансування і підтримки, також деякі кошти в'язні заробляли власною працею. Але, незважаючи на вжиті урядом заходи щодо впорядкування діяльності, тюрмна система царської Ро-

сії переживала кризовий стан. Подальший її розвиток вимагав кардинальних змін у сфері матеріального, кадрового, організаційно-правового забезпечення. У період революцій в організацію тюрмної системи та її правову регламентацію особливих змін внесено не було.

Список використаних джерел

1. Неалов О. П. Організаційно-правове забезпечення реалізації тюрмної реформи в Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Національний ун-т внутрішніх справ МВС України. Харків, 2003. 197 с.
2. Россіхін В. В. Пенітенціарна система Російської імперії в XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2005. 219 с.
3. Григор'єв О. М. Пенітенціарна теорія та практика в Російській імперії в кінці XVIII – на початку XX століття: історико-правове дослідження (на прикладі українських губерній) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 21 с.
4. Ярмиш О. Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. Харків : Консум, 2001. С. 231–249.
5. Іваньков. І., Чайковський А. Історико-правовий аналіз діяльності органів і установ виконання покарань на території України (кінець 19 – середина 20 сторіччя): Монографія., за заг. ред. докт. юрид. наук проф. І. Г. Богатирьова. Бровари : ХмЦНТЕІ, 2010. 208 с.
6. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України / Упор. Г. О. Радов, І. І. Резнік. Київ : ВД «Говард Пресс», 1998. Т. 1. Ч. 1. 414 с., Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України / Упор. Г. О. Радов, І. І. Резнік. Київ : ВД «Говард Пресс», 1998. Т. 1. Ч. 2. 402 с.
7. Ковалинський В. Лук'янівська тюрма. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <http://esu.com.ua> (дата звернення 12.12.2018).
8. Ковалинський В. Київські мініатюри. Київ, 2003. С. 223.
9. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 53. Спр. 430 а. Арк. 161, 216.
10. Забровская Л. Ю. Пенитенциарное законодательство Российской империи XIX века. Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2006. 16 с.
11. ЦДІАК України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 1733. Арк. 318.
12. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 622. Спр. 344. Арк. 41 (зв.).
13. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 623. Спр. 364. Арк. 38-38 (зв.).
14. Самойленко О. О. Проблеми пенітенціарної системи на прикладі Київської губернії (кінець XIX – початок XX ст.). *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 46.
15. ЦДІАК України. Ф. 1191. Оп. 1. Спр. 401. Арк. 8.
16. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 631. Спр. 217. Арк. 95.
17. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 639. Спр. 817. Арк. 46.
18. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 541. Спр. 144. Арк. 21 об.–23.
19. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 639. Спр. 313. Арк. 28.

20. О занятии арестантов работами и распределении получаемых от сего доходов. Закон Российской империи от 6 января 1886 года. *Собрание узаконений и распоряжений Правительства*. 1886. № 24.
21. Органы и войска МВД России. Краткий исторический очерк. Москва, 1996. С. 127.
22. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 639. Спр. 640. Арк. 2.
23. Білоус Т. Київський «Союз боротьби за визволення робітничого класу» та історія марксизму в Російській імперії. *Спільне*. 2017. № 11. URL: <https://commons.com.ua/ru/kiyivskij-soyuz-borotbi-za-vizvolennya-robotnichogo-klasu-ta-istoriya-marksizmu-v-rosijskij-imperiyi/> (дата звернення 12.12.2018).
24. ЦДІАК України. Ф. 275. Оп. 1. Спр. 1647. Арк. 15.
25. ЦДІАК України. Ф. № 274. Оп. 1. Спр. 2306. Арк. 39, 97.
26. Гернет М. Н. История царской тюрьмы. В 5 т. Т. 4. Москва : Государственное издательство юридической литературы, 1954. С. 45.
27. ЦДІАК України. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 218. Арк. 1-1 (зв.).
28. Тимошук О. В. Охоронний апарат Української держави (квітень-грудень 1918 р.). Харків, 2000. С. 371.
29. ЦДАВО України. Ф. 1067. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 13.

O. Samoilenko,

*PhD in Law, Senior Researcher of the
Historical and Legal Studies Chair of the
Institute of State and Law of the V. Koretskyi
National Academy of Sciences of Ukraine*

FROM THE HISTORY OF THE KYIV PROVINCE PRISON

The article focuses on the research of the little-known periods of the history of the creation and operation of the Lukianivka prison of the Kyiv province in the second half of the 19th and early twentieth centuries.

On the basis of archival and published sources, the history of the creation and the reform of the above mentioned provincial prison are revealed. The specific features and innovations of the provincial prison are determined. The article describes the prisoners' living conditions, the implementation of the basic measures of prison reform, the main events aimed at correcting the offenders, such as labor, spiritual and moral education, as well as elements of training the prisoners. The number and composition of the prisoners in the Kyiv provincial prison is cleared up. The Kyiv prison was considered as one of the best in the Russian Empire. It was regularly upgraded and rebuilt. It had the shelter for the prisoners' children. The prison system was funded by the residual principle; the provincial prison had the necessary funds, although sometimes with a delay. The important role was played by the Prison Care Committee, which sometimes provided additional funding and support. Despite the Government's efforts to streamline the prison activities, its further development required radical changes in the sphere of the material, personnel, organizational and legal support. In the period of revolutions, the organization of the

prison system and its legal regulation did not undergo any radical changes. It continued to exist on the principles of the previous royal regime.

Keywords: *Main Prison Administration; Lukianivka prison; prison reform; prison hospital; prison labor.*

Надійшла до редакції 12.12.2018